

تأثیر کیفیت ادراک شده حاکمیت اسلامی بر دین‌گریزی و معنویت‌گرایی مدرن (مطالعه موردی: جوانان ۱۸ تا ۳۵ ساله شهر تهران)

سمیه مهاجر

چکیده

هدف از انجام این تحقیق بررسی تأثیر کیفیت ادراک شده حاکمیت اسلامی بر دین‌گریزی و معنویت‌گرایی مدرن بوده است. نوع این تحقیق، از لحاظ ابزار جمع‌آوری اطلاعات، توصیفی-همبستگی است و از نظر هدف، کاربردی است. جامعه آماری تحقیق را کلیه جوانان ۱۸ تا ۳۵ ساله سطح شهر تهران تشکیل می‌دهند که تعداد آنها نامعین بوده است. با استناد به رابطه نمونه‌گیری کوکران تعداد ۳۸۵ نفر از آنها به شیوه تصادفی ساده انتخاب شده و پرسشنامه‌های تحقیق میان آنان توزیع گردید. به منظور سنجش متغیرها از پرسشنامه استفاده شد که روایی و پایایی آن مورد آزمون و تأیید قرار گرفته است. داده‌ها با استفاده از مدل‌های معادلات ساختاری مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. یافته‌های تحقیق نشان داد که کیفیت ادراک شده حاکمیت اسلامی بر دین‌گریزی و معنویت‌گرایی مدرن جوانان تأثیر معکوس و معناداری دارد. همچنین بین معنویت‌گرایی مدرن و دین‌گریزی جوانان رابطه مستقیم و معناداری مشاهده شد که نشان می‌دهد، به دلیل وجود ارتباط مستقیم بین این دو عامل، در صورت کاهش کیفیت ادراک شده از حکمرانی اسلامی، شدت گرایش به معنویت‌گرایی مدرن و دین‌گریزی در جوانان تقویت خواهد شد.

واژگان کلیدی: حکمرانی اسلامی، معنویت‌گرایی مدرن، دین‌گریزی.

۱. مقدمه

در جامعه معاصر، مدرنیته و پیشرفت بشریت در زمینه‌های مختلف علم، همراه با تغییر دیدگاه‌های فرهنگی و اجتماعی، بخش قابل توجهی از مردم را مجذوب خود کرده است. پیامد قابل توجه این پدیده، افزایش بی تفاوتی و دوری از دین در میان قشر وسیعی از افراد به ویژه جوانان در سال‌های اخیر بوده است. این فاصله گرفتن از مجموعه‌ای از باورها، اصول انسانی و اخلاقی که ما از آنها به عنوان دین یاد می‌کنیم، نگرانی‌ها و انحرافات متعددی را در بشریت ایجاد کرده است (زرقی، احسانی فر و ویردی، ۱۳۹۵). امروزه پدیده دین‌گریزی که با بی توجهی به اعمال واجب و انجام رفتارهایی که از نظر دینی ممنوع شمرده می‌شود، مشخص می‌شود، نگرانی قابل توجهی برای متدینین جامعه معاصر ایجاد کرده است. در حالی که طیف غفلت از واجبات و درگیر شدن در ممنوعیت‌ها گسترده و متنوع و مستلزم بررسی دقیق است، به نظر می‌رسد کسانی که رفتار اجتماعی متفاوت از هنجارهای دینی را مشاهده می‌کنند، جامعه را به طور فزاینده‌ای سکولار می‌دانند (باقری، ۱۳۹۶). در حالی که برعکس، طی سال‌های اخیر افزایش قابل توجهی در معنویت‌گرایی مدرن در میان اقشار مختلف جامعه مشاهده شده است.

این طور می‌توان در نظر گرفت که ظهور معنویت مدرن در بسیاری از جوامع نیز تحت تأثیر گریز از دین رایج در آن جوامع است. در دین‌گرایی، مهم است که تمایز یک فرد متدین که هم از نظر نظری و هم از نظر عملی به یک آیین و باور مقدس پایبند است و آموزه‌های آن را بدون هیچ گونه سؤالی می‌پذیرد، با دیگران مشخص شود. در مقابل، معنویت‌گرایی بر اساس یک فرض متفاوت عمل می‌کند. صرف پایبندی ذاتاً به معنویت نمی‌انجامد، بلکه یک فرد معنوی دین را نه از روی الزام، بلکه از روی علاقه واقعی و میل درونی می‌پذیرد (محمدی و نصیریان، ۱۳۹۲). بنابراین، معنویت‌گرایی مدرن ممکن است به عنوان پاسخی به دین‌گریزی، تحت تأثیر بسیاری از عوامل شخصی و محیطی در نظر گرفته شود. در واقع، معنویت‌گرایی مدرن را می‌توان از نتایج دین‌گریزی نیز به شمار آورد. چرا که امروزه تعداد قابل توجهی از افراد نه تنها با دین مخالفند، بلکه با ارزیابی رفتارها و اعمال مدعیان پایبندی به باورهای دینی، آن را به چالش می‌کشند. اما از آنجایی که ضمیر ناخودآگاه انسان تمایل آشکار و غیرقابل انکاری به معنویت و اصول اخلاقی دارد، پایبندی به آموزه‌های دینی در چارچوب معنویت مدرن خود را نشان می‌دهد.

برخی از محققین دلایل دین‌گریزی را به دو دسته علل درونی (ذاتی) و خارجی دسته بندی می‌کنند. این طبقه بندی نشان می‌دهد که گروهی از دلایل دین‌گریزی مربوط به جامعه دینی و پیروان آن است، در حالی که برخی دیگر از زمینه‌های بیرونی ناشی می‌شود (زرقی و همکاران، ۱۳۹۵). شاید بتوان ارتباط میان علل داخلی و خارجی را، از نوع روابط علی دانست. در واقع، علل بیرونی می‌توانند در قالب محرک‌ها، زمینه ساز ادراکات درونی فرد برای دین‌گریزی یا معنویت‌گرایی مدرن باشند. بنابراین، آنچه که در پدیده دین‌گریزی و معنویت‌گرایی مدرن، بیشتر قابل بحث است، علل بیرونی اثرگذار بر ادراکات فرد است. یکی از این علل بیرونی که مورد توجه محقق قرار گرفته، کیفیت و ساختار حکمرانی اسلامی است.

سال‌های بسیاری است که در جوامع اسلامی، آموزه‌های دینی با هدف نهادینه سازی آن در رفتار آدمی و به واسطه متدینین به اجرا در آمده و هزینه‌های بسیاری در راستای نهادینه سازی دین از بعد درونی آن انجام شده است. در حالی که، ابعاد اثرگذار و خارجی بر نگرش افراد به مسئله دین و معنویت کمتر مورد توجه بوده است و در صورتی که نقش عوامل خارجی، به خصوص ارزیابی واقعیات رفتاری زمامداران در جوامع اسلامی، مورد بازبینی قرار نگیرد، نمی‌توان انتظار داشت که آموزه‌های دینی اثربخشی مطلوب را نتیجه دهند. از این رو عملکرد زمامداران امور در جوامع اسلامی یکی از مهمترین عوامل خارجی بالقوه اثرگذار بر نگرش دینی افراد است و مادامی که درک صحیح و کاملی نسبت به چگونگی اثرگذاری این عامل بر نگرش‌های دینی و مذهبی جامعه وجود نداشته باشد، تمامی تلاش‌ها و هزینه‌های انجام شده در راستای توسعه و تبلیغ دین و نهادینه سازی آن بیهوده خواهد بود. در نقطه مقابل، اگر شناخت کامل و صحیحی نسبت به چگونگی اثرگذاری عوامل بیرونی بر روی نگرش دینی و مذهبی وجود داشته باشد، می‌توان نتیجه گرفت که جامعه اسلامی عملکرد موفق‌تری در گسترش و نهادینه سازی دین داشته و به تبع آن، بسیاری از آموزه‌های دینی در مقام عمل در جامعه مشاهده خواهند شد و این همان، هدف غایی در آموزه‌های دینی است که کمال مطلوب جامعه بشریت را به همراه خواهد داشت.

سوالی که مطرح می‌شود این است که چرا در جوامع و حکومت‌های اسلامی که کودکان از بدو ورود به محیط آموزش، با آموزه‌های دینی مأنوس شده و حتی در دوره‌های پیش از آن نیز تلاش و برنامه ریزی در راستای شناخت و آگاهی از دین برای آنان انجام می‌شود، دین‌گریزی و معنویت‌گرایی مدرن شکل می‌گیرد؟ اینجاست که نقش حاکم و حکومت

اسلامی در دین‌گزیزی و معنویت‌گرایی مدرن جوانان برجسته می‌گردد. کیفیت ادراک شده از نحوه حاکمیت از نظر کنترل فساد، برقراری نظم، عدالت اجتماعی و پابندی به اصول حاکمیت اسلامی را می‌توان از مهمترین علل درک تناقض در آموزه‌های دینی و عملکرد متدینین دانست. از این رو باور محقق بر این است که کیفیت حکمرانی در جوامع اسلامی تحت مدیریت متدینین می‌تواند یکی از عوامل مهم و زمینه‌ای در دین‌گزیزی افراد و معنویت‌گرایی مدرن آنان باشد.

مطالعات متعددی به بحث در خصوص دین‌گزیزی و معنویت‌گرایی پرداخته اند (به عنوان مثال: عباسی، ۱۳۸۶ و گلایری، ۱۳۸۴)، اما آنچه که در این تحقیقات در کانون توجه قرار گرفته و موثر بر دین‌گزیزی دانسته شده عواملی چون: ناآشنایی، عدم انگیزش، اختلاف نسل‌ها، علاقه به آزادی بی حد و حصر و غیره و در مجموع، عواملی بجز عوامل حاکمیتی بوده است. از طرفی آسیب شناسی دین‌گزیزی و معنویت‌گرایی مدرن در جامعه نیازمند یک رویکرد کل به جزء است که در اولین گام این ارزیابی، عملکرد حاکمان اسلامی به عنوان زمامداران امور جامعه اسلامی درخور توجه است. به طور قابل‌توجهی، کیفیت حکمرانی رهبران در یک دولت اسلامی و تناقض بین گفتار و کردار آنها در زمینه دینداری ممکن است از مهم‌ترین عوامل محیطی مؤثر بر این واقعیت باشد. اگرچه توسعه این مبحث نیازمند ارزیابی‌های همه جانبه در حوزه‌های فلسفی، اجتماعی و اخلاقی دین است، اما پیچیدگی رفتار و افکار انسانی امکان این ارزیابی را از تمامی جوانب و ابعاد آن میسر نمی‌سازد و تأثیرپذیری معنویت‌گرایی از باورها و اعتقادات دینی را نمی‌توان انکار کرد. بلکه حتی می‌توان دیانت و معنویت‌گرایی را در کنار یکدیگر دید و آثار علی-معلولی آنها را بر روی یکدیگر کنکاش نمود. از این رو مسئله اصلی تحقیق حاضر این است که کیفیت درک شده حکمرانی حاکمان اسلامی در ایران بر دین‌گزیزی و معنویت‌گرایی مدرن جوانان چه تأثیری داشته است؟

تاکنون مطالعات متعددی به بحث در خصوص دین‌گزیزی و معنویت‌گرایی و عوامل مؤثر بر آن پرداخته اند، اما نقش کیفیت حکمرانی در جامعه اسلامی به عنوان یک نماینده پیشرو در پیاده سازی و اجرای آموزه‌های دینی در این خصوص نادیده گرفته شده و یا کمتر به آن پرداخته شده است. از این رو انجام این تحقیق می‌تواند ضمن پر کردن این خلأ تحقیقاتی، زمینه‌های توسعه نگرش مجامع علمی و مذهبی را به مسئله کیفیت حکمرانی و نقش آن در توسعه و محقق سازی آموزه‌های دین فراهم آورد.

۲. مرور ادبیات و پیشینه تحقیق

۱-۲. دین‌گریزی

اصطلاح «دین‌گریزی» از دو بخش «دین» و «گریز» تشکیل شده است. دین به مجموعه آموزه‌هایی اطلاق می‌شود که از سوی خداوند از طریق افراد برگزیده برای بشریت فرستاده شده و شامل سه حوزه اعتقادات، اخلاق و قوانین است. از سوی دیگر گریز به معنای دوری یا جدایی است که اغلب به عنوان نوعی بیزاری، سرخوردگی یا ناخوشایندی تعبیر می‌شود. در اصطلاح عملی، دین‌گریزی به عنوان غفلت از اعمال واجب و پرداختن به اعمالی شناخته می‌شود که آلوده به منع شرعی است (باقری، ۱۳۹۶). پدیده دین‌گریزی نشان‌دهنده یک موضوع اساسی در جوامع بشری است که همواره نگرانی‌هایی را برای رهبران دینی و خانواده‌های متدین ایجاد می‌کند و در عین حال تهدیدی جدی برای نسل جوان است. این پدیده ناگوار یک مشکل اخیر یا معاصر نیست. بلکه ریشه‌های تاریخی عمیقی دارد و جوامع بشری پیوسته با آن دست و پنجه نرم می‌کنند. بدون شک، دین در ذات خود هیچ عنصر اجتنابی و گریزپذیری ندارد. وقتی افراد با آموزه‌های دینی درگیر می‌شوند، از هیچ جنبه‌ای از ایمان ابایی ندارند. بنابراین دین‌گریزی به عنوان یک پدیده اجتماعی، عینی و رفتاری، ناشی از ماهیت و جوهر دین نیست. در عوض علل این اجتناب را باید خارج از دایره دین و تعالیم آن جستجو کرد. عوامل مختلفی از جمله ناهنجاری‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، روانی و محیطی دوری افراد از دین را تسهیل می‌کند.

از جمله علل برونی دین‌گریزی، محققان به عواملی چون خانواده، دوستان و جامعه اشاره می‌کنند. خانواده‌ها اغلب با تربیت ناکافی و نادرست خود محیطی را برای نارضایتی مذهبی ایجاد می‌کنند. در روایتی از حضرت محمد (صلی الله علیه و آله و سلم) آمده است: «هر نوزادی با گرایش فطری به ایمان به دنیا می‌آید، ولی ممکن است پدر و مادرش او را به یهودیت یا مسیحیت سوق دهند». این نشان می‌دهد که در حالی که هر فردی به طور طبیعی به پرستش خالق تمایل دارد، والدین می‌توانند آنها را از مسیر معنوی خود منحرف کنند.

ادراک شده از حکمرانی اسلامی را تحت تأثیر قرار دهد. بنابراین، با تأثیرگذاری معکوس بر معنویت‌گرایی مدرن و دین‌گریزی جوانان، انتظار می‌رود در شرایطی که کیفیت حکمرانی اسلامی در سطوح بالایی ادراک شود، گرایش به دین و معنویت آمیخته با آن نیز تقویت گردد. از این رو به نظر می‌رسد که نظارت بر عملکرد دولتمردان و مذهب‌یون در راستای تطابق با آموزه‌های دینی، می‌تواند اولین و مهمترین اقدام در راستای افزایش کیفیت حکمرانی اسلامی و کاهش دین‌گریزی و معنویت‌گرایی مدرن در جوانان باشد. اگرچه عملکرد نامطلوب مذهب‌یون و دولتمردان در خصوص پیاده سازی آموزه‌های دینی، نقشی مخرب در نگرش دینی جوانان ایفا می‌کند، اما یافته‌های تحقیق نشان داده که سطح معنویت‌گرایی مدرن و دین‌گریزی در جوانان کمتر از حد متوسط بوده است. این نتیجه نشان می‌دهد که علی‌رغم عملکرد نامطلوب دولت‌ها در تعهد و پایبندی به دین (مطابق با یافته‌های جدول ۲)، هنوز این امکان وجود دارد که بتوان گرایش جوانان به دین مبین اسلام و آموزه‌های آن را تقویت نمود. اینجاست که نقش مذهب‌یون آگاه، فقها و نهادهای دینی در کشور، برجسته تر از قبل نمایان می‌گردد.

منابع

قرآن کریم

باقری، عالیہ (۱۳۹۶). علل دین‌گریزی جوانان و گرایش آنان به فرهنگ غرب و راهکارهای مقابله با آن، *نخبگان علوم و مهندسی*، ۲ (۵): ۱۲-۲۵.

حسینی، صدیقه (۱۳۹۶). *دین‌گریزی از منظر قرآن کریم*، کارشناسی ارشد، جامعه المصطفی العالمیه، مجتمع آموزش عالی مشهد مقدس.

حمیدیه، بهزاد (۱۳۸۷). روایت روشنفکرانه معنویت گرایی، *کتاب نقد*، ۴۷ و ۴۸، ۱۹۷-۲۱۲.

دانایی فرد، حسن (۱۳۸۸). *چالشهای مدیریت دولتی در ایران*، تهران: سمت.

زرقي، موسی؛ احسانی فر، حسین؛ ویردی، عمار (۱۳۹۵). *دین‌گریزی و علل و عوامل آن*، همایش سراسری علمی-پژوهشی سبک زندگی، تایباد.

سامتی، مرتضی؛ رنجبر، همایون؛ محسنی، فضیلت (۱۳۹۰). تحلیل تأثیر شاخص‌های حکمرانی خوب بر شاخص توسعه انسانی مطالعه موردی: کشورهای جنوب شرقی آسیا (ASEAN)، *پژوهشهای رشد و توسعه اقتصادی*، ۱ (۴)، ۲۲۳-۱۸۳.

شاکریان، عطا؛ معروفی، یحیی؛ ناطقی، فائزه (۱۳۹۹). ساخت و اعتباریابی پرسشنامه سنجش معنویت در دانشجویان مراکز آموزش عالی شهر سمنان در سال ۱۳۹۶. *پژوهش در دین و سلامت*، ۶ (۱)، ۱۱۵-۱۰۰.

شاه آبادی، ابوالفضل؛ سپهردوست، حمید؛ جامه بزرگی، آمنه (۱۳۹۱). تأثیر حمایت از حقوق مالکیت فکری بر مهاجرت نخبگان از کشورهای منتخب در حال توسعه و توسعه یافته، *سیاست علم و فناوری*، ۵ (۱).

شریف زاده، فتاح؛ قلی پور، رحمت الله (۱۳۹۳). حکمرانی خوب و نقش دولت. *فرهنگ مدیریت*، ۱ (۴)، ۹۳-۱۰۹.

شکوهی، علی (۱۳۹۳). *عوامل و ریشه‌های دین‌گریزی از منظر قرآن و حدیث*، بوستان کتاب قم.

عابدینی کشکویی، زهرا (۱۳۹۳). *بررسی نقش فقها در پیش‌گیری از دین‌گریزی جوانان*، کارشناسی ارشد، دانشگاه قم، دانشکده الهیات و معارف اسلامی.

- عباس پور، ابراهیم (۱۳۹۹). بررسی انتقادی ادعای دین‌گریزی مردم ایران، فصلنامه پاسخ، ۱۷، ۱۳۷-۱۵۲.
- عباسی، محمد (۱۳۸۶). عوامل دین‌گریزی و گرایش جوانان به فرهنگ غرب، معرفت، ۱۱۶.
- عرب صالحی، محمد؛ کاشی زاده، محمد (۱۳۹۴). نقد و بررسی معنویت‌گرایی، قبسات، ۲۰، ۷۶-۴۹.
- فتاحی، حمیدرضا؛ طباحیان، ندا (۱۳۹۵). بررسی نقش سیاست‌های دولت در بهره‌برداری از فرصت‌های کارآفرینانه، فصلنامه سیاست‌های مالی و اقتصادی، ۴۵.
- کاشانی، مجید (۱۳۹۱). نقش رسانه‌ها بر دین‌گریزی و دین‌پذیری در جوامع مختلف، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- کمبجانی، اکبر؛ سلاطین، پروانه (۱۳۸۹). تأثیر حکمرانی خوب بر رشد اقتصادی گروه کشورهای منتخب OECD و OPEC، فصلنامه مدل‌سازی اقتصادی، ۲(۳).
- گلایری، علی (۱۳۸۴). رابطه معامله‌گری انسان با دین‌گریزی، رواق/اندیشه، ۴۳.
- متفکر، حسین؛ بهاروندی، سهیلا (۱۴۰۱). ارائه مدل مولفه‌ها و شاخص‌های حکمرانی اسلامی بر اساس تحلیل نظر خبرگان و کارشناسان حکمرانی مطلوب. فصلنامه تخصصی حکمرانی متعالی، ۳(۱)، ۳۱-۷۴.
- محمد، غلام (۱۳۹۹). عوامل دین‌گریزی در نهج البلاغه، کارشناسی ارشد، جامعه المصطفی العالمیه، مجتمع آموزش عالی امام خمینی (ره) - مدرسه عالی قرآن و حدیث.
- محمدی، مسلم؛ نصیریان، صفر (۱۳۹۲). نقد نظریه معنویت‌گرایی منهای دین. فصلنامه کلام اسلامی، ۲۲(۸۶)، ۱۴۰-۱۵۴.
- محمودی، نرگس (۱۳۹۸). عوامل دین‌گریزی و شیوه‌های مقابله با آن از منظر شهید مطهری، کارشناسی ارشد، دانشگاه الزهراء (س).
- معافی، لیلا؛ اشرفی، عباس (۱۳۹۲). عوامل مؤثر بر دین‌پذیری و دین‌گریزی جوانان از دیدگاه جوانان، معرفت، ۲۲ (۱۹۴)، ۲۸-۱۳.
- مقیم، سید محمد، اعلائی اردکانی، مصطفی (۱۳۹۰). سنجش شاخص‌های حکمرانی خوب و نقش دولت الکترونیک در ارتقای آن، مدیریت فناوری، ۳(۹).
- نوری، ناهید (۱۳۹۷). عوامل دین‌گریزی در جوانان، کنفرانس ملی علوم اسلامی و پژوهش‌های دینی، کرج.

هانتیگتون، ساموئل (۱۳۸۵). *سامان سیاسی در جوامع دستخوش دگرگونی*، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: انتشارات علم.

Allport, G. W., and Ross, J. M. (۱۹۶۷). Religious Orientation Scale (ROS) [Database record]. *APA PsycTests*.

Arndt, C., and Oman, C. (۲۰۰۸). The Politics of Governance Ratings, Maastricht University Maastricht Graduate School of Governance.

Kaufman, D., Aart, K. & Massimo, M. (۲۰۰۷). Growth and Governance: A Reply/Rejoinder, *Journal of Politics*, Vol. ۶۹, No. ۲.

Simon, R. and Bannet, A. (۲۰۰۸). Happiness the World over, *Gend Issues*.

Woodward, J. (۲۰۰۹), A Brief History of Spirituality – By Philip Sheldrake.

Reviews in Religion & Theology, ۱۶: ۶۱۰-۶۱۱. <https://doi.org/۱۰.۱۱۱۱/j.۱۴۶۷-۹۴۱۸.۲۰۰۹.۰۰۴۴۱.۱۸.۱>

The Effect of the Perceived Quality of Islamic Governance on Atheism and Modern Spiritualism (Case Study: Youth ۱۸ to ۳۰ Years Old in Tehran)

Abstract

The purpose of this research was to investigate the effect of the perceived quality of Islamic governance on atheism and modern spiritualism. The type of this research is descriptive-correlational in terms of data collection tools and is applied in terms of purpose. The statistical population of the research consists of all youth aged ۱۸ to ۳۰ in Tehran, whose number was unknown. Based on the Cochran sampling relationship, ۳۸۰ of them were selected by simple random method and research questionnaires were distributed among them. A questionnaire was used to measure the variables, the validity and reliability of which were tested and confirmed. The data were analyzed using structural equation models. The research findings showed that the perceived quality of Islamic governance has an inverse and significant effect on the atheism and modern spiritualism of youth. Also, a direct and significant relationship was observed between modern spiritualism and youth atheism, which indicates that, due to the direct relationship between these two factors, if the perceived quality of Islamic governance decreases, the intensity of the tendency towards modern spiritualism and atheism among youth will be strengthened.

Keywords: Atheism, Islamic Governance, Modern Spiritualism.